

CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DEL TOPÒNIM ALMASSORA

Josep SORRIBES I DOÑATE

1. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Ja fa uns quants anys, amb la intenció de donar-les a conèixer entre els almassorins a través d'un resum divulgatiu, començarem a recopilar diverses interpretacions referides al topònim Almassora.

En principi, la cosa pareixia ben simple: només calia consultar una sèrie de textos, traure'n cites, ordenar-les, donar-li forma a un articulet... i a la impremta.

Però tot ha estat ben diferent: ni senzill, ni ràpid, ni descansat. En aquells moments, no ens podia passar pel cap, ni remotament, que acabaríem defensant una teoria radicalment oposada a les que ens presenten els manuals escritats.

Per començar, exposarem una mostra de les opinions d'uns quants tractadistes:

1.1. Recull de textos.

1.1.1. Gaspar Escolano (1610): "Su nombre es vocablo árábigo, tomado del moro o mora que fueron sus señores o de la palabra «alma», que en aquella lengua significa agua, por estar fundada a la ribera del río Mijares".

1.1.2. Pascual Madoz (1845): "...el nombre de esta población, de origen árabe, le fue dado en razón de su topografía" (No hi proposa cap lectura concreta).

1.1.3 Mundina Milallave (1873): "El nombre de esta villa lo recibió del célebre y valeroso Almanzor, Califa de Córdoba, el cual tuvo su palacio en esta población. Este renombrado moro hizo de esta villa una plaza fuerte, con un castillo distante un kilómetro del pueblo, sobre la margen izquierda del río Mijares, cuyas ruinas existen en el día, contiguas a la vía férrea que conduce de Valencia a Barcelona".

1.1.4. Martí Gadea (1891): "... el origen de esta población es árabe, habiendo recibido su nombre del célebre y valeroso caudillo Almanzor, Califa de Córdoba, el cual tuvo en ella su palacio y la hizo plaza fuerte, viéndose aún las ruinas de un castillo junto a la vía férrea de Valencia a Barcelona".

1.1.5. Miralles Meseguer (1902) reproduceix la mateixa cançó de Mundina i Martí Gadea: "...esta villa recibió el nombre del célebre y valeroso Almanzor, Califa de Córdoba, el cual tuvo su palacio en esta población. Este renombrado moro hizo de la villa que nos ocupa una plaza fuerte, etc, etc".

1.1.6. Carreras Candi: "...a causa de la cosecha de aceite originanse los nombres topónimos de Almazara o Almazora (Castellón), sitio donde se muelen aceitunas".

1.1.7. Sarthou Carreres (1909): "...si no fundó este pueblo Almanzor, por lo menos le dio su nombre". Pero en un altre lloc: "Almazora fue fundada por el valiente musulme cordobés apodado Almanzor (El Masur, el vencedor) que le dio su nombre, erigió allí un palacio suyo, y defendióla con un castillo sobre la cantera del río Mijares (del cual apenas vestigios quedan junto al puente férreo de la vía del Norte)".

1.1.8. Asín Palacios (1944) fa vindre el vocable de l'àrab "al-mashura", equivalent a "la cercada". Diu també que el geògraf Yaqut registra diverses poblacions a l'orient, amb el mateix nom.

1.1.9. Joan Coromines (1954/72): "...etimología desde luego árabe y no bien aclarada, pero sin relación con el nombre Almanzor".

I en nota a peu de plana: "La leyenda ya antigua de que la Almazora castellanense fue fundada por Almanzor no pasa de ser una fábula pseudo-etimológica, fundada en el sonsonete (...) Asín dice que viene de "al-mashura, la cercada", pero esta definición no es exacta".

Finalment, dubta entre "mashura" i "maqsura" ("palau") i acaba dient-nos: "*Si el Almassora de Castellón procede de una etimología o de la otra es completamente dudoso, y sólo podrá decidirse por razones de historia arqueológica o urbana (...)* La duda se resolvería si dispusiéramos de grafías de esos nombres en la época musulmana".

1.1.10. Beltrán Manrique (1958), historiador local: "...nos inclinamos a creer que fue el gran caudillo del Islam quien le concedió alguna prerrogativa, como la de declarar la plaza fuerte, y que los mismos pobladores, queriendo perpetuar el nombre que llenaba todos los ámbitos nacionales con su esplendor, le pusieran el suyo para que, a través de los tiempos, se conservara esa prueba de cariño y lealtad al heroico Almanzor".

1.1.11. Sánchez Gozalbo (1962), ens fa un resum basat en les publicacions d'Asín i Coromines.

1.1.12. Beltrán Ballester (1963), ens parla de tres possibilitats: "Al-mansura" = "la victoriosa", "Aali Mensora" = "que vigila des d'un alter" i "Al-Maas'ra" = "el molí olier".

1.1.13. Sanchis Guarner (1979): "L'etimologia àrabiga d'aquest topònim és ben coneguda. En àrab significa "la ben protegida", "la ben defensada", o "la ben fortificada", segons consigna Asín Palacios...".

1.1.14. Cabanes et alii (1981), ens fan un resum del que ha estat dit per Asín i Coromines, sense decidir-se per cap lectura concreta.

1.1.15. Morey-Rey (1982): "...Potser al-ludien també a les fortificacions que les voltaven el qualificatiu portat per Almassora i Alsamora (amb metàtesi): "la ben protegida" o "tancada", si no era "la victoriosa".

1.1.16. Machordom Comins (1983): "...es un vocablo árabe que pronunciado correctamente significa Almacera, es decir, "el molino de líquidos".

1.1.17. Barceló Torres (1983): "De l'àrab (al-màcsaral), "el molí olier", "el trull de moldre olives", amb velarització d'/a/".

1.2. Compendi.

Tots els autors consultats recolzen unànimement la provinença aràbiga de l'onoma en qüestió, encara que no es posen d'acord a l'hora d'explicar-nos el seu sentit. Com hem vist, les diferents lectures proposades són prou disperses. En farem un resum:

Autors	Ètims	Lectures	Directrius
Escolano Madoz	alma	aigua	ubicació
Beltrán B.	Aalí Mensora	La que vigila des d'un alter	funció
Mundina Martí Gadea Miralles Sarhou Beltrán M.	Al-mansur	La Victoriousa	antropònim
Carreras Candi Beltrán B. Machordom Barceló	Al-maas'ra Al-macsara	El Molí Olier	indústria
Asín Coromines Sánchez G. Sanchis G. Moreu Rey	Al-mashura	La cercada/tancada/ rodada de paret/ ben prote- gida/defensada fortificada...	aspecte
Coromines	Al-maqsura	El Palau	funció

2. COMENTARI A LES LECTURES

Òbviament, entre tantes opcions (i apadrinades per qui vénen), no és gens fàcil de triar-ne una que et resulte més convincent: davant noms de l'alçària i prestigi d'Asín, Coromines, Sanchis, Moreu-Rey, Barceló, etc., a qui podem atribuir-li major solvència?

En atenció a l'espai de què disposem, només anem a comentar les tres lectures admeses majoritàriament:

2.1. Al-mansura > Almassora = "La Victoriousa".

a) Tractant-se d'un mot de provinença aràbiga, no devia perdre's el dental nasal /n/, un fonema solar i en posició interna.

El professor Coromines diu al respecte: "Sabido es que el paso fonético de Almazora a Almazora es facilísimo, mientras que sería extraordinario y poco menos que injustificable en el terreno fonético, un cambio en el sentido opuesto".

No obstant, la Dra. Barceló, afirma que "els grups [ns] i [nz] assimilaven en [ss], com ocorre sempre en topònims formats amb (manzal): Massalavés, Massanassa, etc".

b) El pas [u] > [o] és ben normal: si d'Al-Mansur > Almansor, d'Al-mansura > Almansora (però observe's la permanència del fonema /n/).

c) De tota manera, sobre la viabilitat d'aquesta hipòtesi un tant pelegrina, ja ens en parla En Coromines: "La leyenda ya antigua de que la Almazora castellanense fue funda-

da por Almanzor no pasa de ser una fábula pseudo-etimológica, fundada en el sonsonete”. No caldrà, per tant, que insistim més a rebutjar-la.

2.2. Al-màcsara > Almassora = “El molí olier”.

a) Des del punt de vista lingüístic, donant per bo el fet que es perda el so faringo-fricatiu sord [k], i que la segona [a] del segment nominatiu, “per l’entorn faringo-velar s’esdevinga [o]” (segons la Dra. Barceló), encara ens restaria per explicar l’estrany canvi de la síl·laba tònica: *trobem normal que d’(al-màcsara) > (al-màsera); però que d’(al-màcsara) > (al-masóra), amb desplaçament d’accent, no ens arriba a convèncer.*

b) D’altra banda, pel que fa a la verificació de la idea conductora de la lectura, no tenim cap documentació explícita, ni cap tradició oral, que ens permeta suposar que l’activitat principal de l’Almassora moruna o cristiana girara entorn d’algun molí olier.

2.3. Al-mashura/Maqsura > Almassora = “La Cercada”.

a) De cara a la fonètica, tot i portant a favor la conservació de la tonicitat i el canvi [u] > [o], la total desaparició de [h] (faringo-fricatiu sord) o de [q] (úvulo-velar oclusiu) resulta, si més no, un poc singular.

b) Per un altre costat, sobre la falta de correspondència entre aquest semema i la realitat, en parlarem després.

3. UNS ARGUMENTS QUE NO CASEN

A les hores d’ara, vistes les dificultats enumerades, resulta evident que no ens decanem per cap de les possibilitats citades. Els motius són ben senzills i prou més sòlids que els derivats de la sovint insegura discussió fonètica.

Com hem fet notar, a l’hora d’explicar el nostre topònim, tots els tractadistes mouen de l’àrab; en canvi, *no n’hi ha cap que s’haja preocupat de justificar* –com cabria esperar que ho feren– *per què i com arranca d’aquesta llengua.* Fa la impressió, si se’ns permet, que els esmentats autors actuen per intuïció i de manera preconcebuda.

A tot estirar, els pocs que insinuen haver-se plantejat el problema de la filiació lingüística, el resolen remarcant que l’onoma comença per l’article “al-”; o, com fa Asín, esmentant la seua similitud amb uns altres topònims orientals citats per l’historiador Yaquut.

El cas d’En Coromines encara és més significatiu; *“etimología desde luego árabe y no bien aclarada”*, ens diu. Però vegem: *si no està ben aclarida, ¿per què* –preguntem– *“desde luego árabe?... ¿No convindria posar-ho en clar, això?, ¿no caldria parlar-ne un poc de les característiques del poble i terme portadors del nom a analitzar?*

Per la nostra part, amb tot el respecte que fa al cas, pensem –i se’ns haurà de perdonar– que no aniria mal que ens plantejàrem uns interrogants previs:

a) ¿El fet que el vocable Almassora comence per “al-” és una raó suficient per a establir la seua provinença aràbiga? ...De la mateixa forma ho fan Alacant, Alcoi, Alpont, Altea, Altura, Alcampell... (o Albert, Albiol, Alfons, Alfred, etc.), i ningú no ha negat mai llur procedència pre-islàmica.

b) ¿Estem segurs, posem per cas, que la ciutat egípcia d’Al-mansura, ubicada a una zona adés fortament romanitzada, respon a un vocable autènticament aràbic?

c) ¿És l’àrab l’única i exclusiva solució per a llegir el nostre topònim?... Perquè *la presència sarraina a les terres nostrades és inqüestionable; ...però si també ho són la ibèrica, la romana i la visigòtica, ¿podem ignorar sistemàticament aquestes vies d’explicació i rebutjar, d’entrada, la seua possible paternitat del lloc primigeni i del seu nom?*

Sincerament: per més mengívola que parega l'opció aràbiga (cosa que no neguem), tal com exigiríem en qualsevol altre cas, caldria que anara avalada per una sèrie de raons més convincents. Perquè, curiosament, entre els autors que defensen la sarraïnitat del topònim, trobem els qui més parlen dels antecedents romans de la població. Per exemple:

L'historiador Diago (referint-se a la Reconquesta i al Rei En Jaume), ens fa saber: "...y el Rey, cuando le llegaron las nuevas de tan prospero sucesso, no pudo dexar de alegrarse mucho, considerando la calidad de la población y su fuerte y apacible sitio y aun también su antigüedad. Que grande tiene esta villa, *si se repara en los rastros que en ella quedan del tiempo de los romanos*".

I Beltran Manrique: "...*nuestra villa es de origen romano y la antigüedad de sus cimientos se remonta a poco más de un siglo antes de J.C.*".

O Sánchez Gozalbo: "...que es tierra de abolengo castrense es indudable, y el día que queden bien explorados los muchos yacimientos de su término, *resultará certera la ubicación del castro que dio lugar después a la Almazora musulmana*, como se descubrirá su romanización bien clara en Villarroja...".

Podríem seguir afegint-hi cites i raonaments que destacaren més encara la manifesta incongruència; però ja en són suficients, com a botó de mostra. És clar, per tant, que si bé els àrabs senyorejaren Almassora, a jutjar per les troballes arqueològiques i l'opinió de molts lletraferits, no foren els seus primers moradors. Per això pensem que uns i altres arguments no acaben de casar.

4. LA NOSTRA APORTACIÓ

A pesar de l'escepticisme que mostrem, per motius de simple justícia, *hem de confessar el nostre respecte i agraïment als autors que hem citat*: evidentment, sense beure en les seues valuoses aportacions, aquesta nostra no haguera estat mai possible.

Vegem, doncs, en breu resum, quines són les peces fonamentals de la nostra teoria:

4.1. L'advertència d'En Coronimes.

Com ja hem vist, En Joan Coromines, després de dubtar entre "Al-mashura" i "Al-maqsurá", ens proposa la indicació que ens va fer obrir els ulls: "*Si el Almassora de Castellón procede de una o de otra etimología es completamente dudoso, y sólo podrá decirse por razones de historia arqueológica o urbana*".

Ens afanyarem a dir que hi estem d'acord... només a mitges; i que n'estaríem totalment, si se'ns pot permetre d'eixamplar la perspectiva corominiana (reduïda únicament a l'opció aràbiga), tot incloent-hi una discussió prèvia, represa sota la llum de les pròpies raons decisives esmentades per l'il·lustre filòleg, sobre la possibilitat/escaïença de vincular lingüísticament el topònim a una etapa anterior.

4.2. Un pas en fals

Els autors que hem estudiat fan el seu primer pas en fals, quan dissecionen i analitzen l'onoma que ens ocupa, pensant que la vila d'Almassora, l'Almassora moruna que conquerí En Pere Cornell, lloctinent del rei Jaume, és el poble actual. .

Sense anar més lluny, Beltrán Manrique, ens en parla de la murada sarraïna; i –no sabem com ni per què!– gosa d'ubicar al carrer Major un suposat palau del moro Ben-Afelí, en un immoble (la seu de l'Oficialitat) ...que fou construït el darrer terç del segle XVé! O vegem Mª D. Cabanes: "...una cosa tenemos clara: quedan restos de la muralla

antigua por todo el lugar y se conoce con el nombre de “Muralla de Almanzor”, como se denominó también Almanzora durante mucho tiempo el lugar” (?).

Però tal com hem demostrat En Francesc Agut i qui açò redacta, *l'actual nucli vell d'Almassora no existia durant l'etapa musulmana*. I no existia, per la senzilla raó que *el poble va estar traslladat al seu emplaçament hodiern*, per voluntat del bisbe En Ponç de Torrelles, Senyor del lloc, *allà pel volts del 1247*.

I aquí rau el motiu fonamental del nostre refús a admetre les tesis conegudes: *si les primeres cases, forns, trulls, carrers, muralles, portals, etc. de l'Almassora actual foren construïts a les acaballes del XIIIé, o primeries del XIVé, és evident que no poden ajudar-nos, de cap de les maneres, a esbrinar la procedència i lectura del topònim en qüestió*.

Per tant, *no poden anar ben encaminats els autors que pretenen justificar semànticament les seues teories a través de la localització, configuració, aparença, estructura o indústria d'un poble àrab que no existia*.

4.3. Almassora la Vella.

La vila moruna d'Almassora, el poble al qual fan referència el Llibre dels Feyts, la Carta de Privilegis (1235), la Carta Pobla (1237), etc., era el Castell d'Almassora, el nucli poblacional antic, el que a partir de la tretzena centúria, per mor del trasllat dels seus moradors a la ratlla horta/secà, va haver de rebre el qualificatiu de “vell”.

Així ens ho confirmen, entre altres, un document del 1275, en què l'esmentat bisbe de Tortosa demanava permís perquè li deixaren instal·lar una sénia, sobre la séquia de Castelló, per poder regar una vinya de la seua propietat, situada “*SUB CASTRUM VETUS ALMAÇORE*”, el “Castell Vell d'Almassora” (i no d'Almansor, com algú encara vol que es diga), entitat coneguda també com *Almassora la Vella* (segons resa el popular verset), *ubicada sobre terres que havien estat habitades des de l'etapa del Bronze Valencià*.

4.4. Prehistòria i història d'Almassora.

Vistes les anteriors premisses, és evident que *les etimologies proposades i les interpretacions dels autors que ens han servit de base*, per tal com han estat emeses pensant en les característiques del poble actual, inexistent abans del 1247, *només podran ser viables en la mesura que puguin ser reconduïdes i aplicades a la fesomia, emplaçament, condicions, història, etc., del solar del Castell Vell*.

Arribats ací, pensem que, com a mínim, hauríem de provar si l'advertència del professor Coromines ens ajuda, poc o molt, a resoldre la incògnita, a la llum d'un estudi d'història arqueològica i urbana.

Per raons òbvies, no podem facilitar, ara i ací, ni que siga una breu ressenya de les troballes arqueològiques corresponents al terme d'Almassora. En substitució, només mencionarem els autors que avalen, amb les seues publicacions, la presència continuada de l'home al terme almassorí (i en concret al solar del Castell) des del Neolític:

Diago, Cavanilles, Bosch Gimpera, Fletcher-Valls, Alcàcer, Francesc Esteve, Beltrán, Doñate, Sánchez Adell, Bazzana, Gusi, Guichard, López Gómez, Mesado, Morote, Arasa, Ramos, Wagner, etc, ens parlen de l'abric de l'Assut, del Torrelló, de les urnes cineràries del Boverot, del nucli ibèric anterior a la reconstrucció del castell musulmà, de les séquies i làpides romanes, del tell submarí descobert a la platja de Ben-Afelí ...No serà, doncs, gratuït, si revisem les possibilitats que caben en un mil·lenari ben complit.

5. LA NOSTRA HIPÒTESI

Així doncs, *fixades les bases d'estudi* (antiguitat, localització, etc.) *sobre les quals s'haurà de regir forçosament l'anàlisi i la lectura* –siga la nostra o qualsevol altra– *del topònim Almassora, podem ja esbossar les línies mestres de la hipòtesi que hi presentem.*

Procedirem de manera quasi teigràfica:

5.1. Almassora i la Via Augusta.

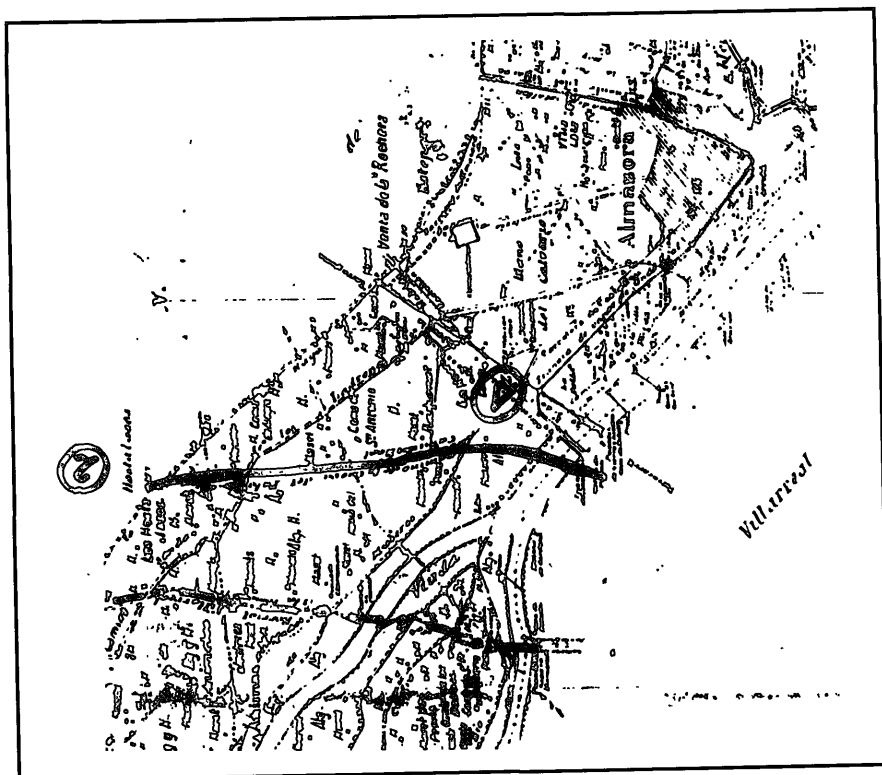
5.1.1. La Via Augusta, segons confirmen tots els estudiosos del tema, creuava el terme d'Almassora.

5.1.2. La majoria dels autors –pensem que per inèrcia– la fan passar pel pont de Santa Quitèria, encara que és materiament impossible, donada la configuració del terreny, si tenim en compte que la construcció “ex novo” del citat viaducte és del 1275.

5.1.3. Al nostre parer, la delineació correcta de la dita artèria al seu pas per la zona, per raons en les quals no podem extendre'ns, devia ser la següent (Vid. croquis adjunt):

* *Terme de Vila-real:*

Camí de la Carretera - C/. Major - C/. d'En Francesc Tàrrega - Camí de la Travessa - Riu de Millars.

Detall mapa Inst. Geog. i Estad. (1908)

- (1) SEBELACI
- (2) AD NOULAS

— Possible delineació Via Augusta
- - - Camí reial de Borriol (s. XIII)